

Vassa KONTORINI, Inscriptions inédites relatives à l'histoire et aux cultes de Rhodes au IIe et au Ier s. av. J.-C. Rhodiaka I.

Ἡ ὡς ἄνω μελέτη ἀποτελεῖ παρηλλαγμένη μορφήν πονήματος ὑποβληθέντος πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ τίτλου τοῦ διδάκτορος troisième cycle εἰς τὸ πανεπιστήμιον Paris IV-Sorbonne. Ἐξετυπώθη τὸ 1983 εἰς τὴν σειρὰν *Archaeologia Transatlantica*, τόμος VI, τὴν ὁποίαν ἐκδίδουν τὸ Καθολικὸν πανεπιστήμιον τῆς Louvain (Louvain-la-Neuve, Institut Supérieur d'Archéologie et d'Histoire de l'Art) καὶ τὸ πανεπιστήμιον Brown ἐν Providence (Rhode Island).

Ἡ συγγραφεὺς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἄλλας μελέτας τῆς περὶ Ρόδου, οἷαι αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν μεγάλων Ἐρεθιμίων εἰς Ρόδον (*BCH*, XCIX, 1975), εἰς τὰς σχέσεις τῆς νήσου μετὰ τοῦ μακρινοῦ βασιλείου τῆς Νουμηδίας καὶ τὸν βασιλέα αὐτῆς Ἰεμψάλ τὸν 2ον εἰδικώτερον (*L'Antiquité Classique*, XLIV, 1975), εἰς τὴν αὐτονομίαν τῆς Ἄκῃς - Πτολεμαῖδος τῆς Φοινίκης (*Revue Numismatique*, 1979), εἰς τὰς πρωῖμους διπλωματικὰς σχέσεις Ρώμης καὶ Ρόδου (*Journal of Roman Studies*, 1983) καὶ ἄλλας.

Ἀποτελεῖ κέρδος διὰ τὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἐπιστήμονα, ἡ ἐνασχόλησις τούτου ἐπὶ μακρὸν μὲ τὸ ἴδιον θέμα, προκειμένου μάλιστα περὶ Ρόδου, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχαία Ἱστορία εἶναι μακρὰ καὶ τόσοσ σημαντικὴ. Κεϊμένη ἡ νῆσος ἐκεῖθεν τοῦ κορμοῦ τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἀποικισθεῖσα ὁμως ἐκ ταύτης, εἶχε τὸ πλεονέκτημα νὰ μὴ ἐπηρεάζεται, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς κατ' ἀνάγκην ἀπὸ παρακειμένας πόλεις-κράτη, καὶ μετέχη ἐπὶ μακρὸν διαμορφουμένων συνασπισμῶν πόλεων, ἀλλὰ νὰ ἀσκή ἀνεξάρτητον κατὰ τὸ δυνατόν, ροδιακὴν πολιτικὴν. Εἶναι γνωστός, ἄλλωστε, κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδον ὁ ρόλος τῆς ὡς παράγοντος ἰσορροπίας δυνάμεων. Ἐγνώρισεν ὡς ἐκ τούτου καλὰς ἡμέρας, ἀπηλλαγμένη φθοροποιῶν ἐσωτερικῶν ἀναστατώσεων καὶ ἐξωτερικῶν ἐπεμβάσεων.

Ἀντικείμενον τῆς ἐν προκειμένῳ μελέτης εἶναι ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαὶ τῆς Ρόδου, σημαντικαὶ διὰ τὴν Ἱστορίαν καὶ τὴν θρησκείαν τῆς νήσου, ἀναγόμεναι εἰς τοὺς ὑστέρους ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Αὗται ἀπόκεινται εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ρόδου καὶ εἶναι εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τῶν τελευταίων ἐτῶν. Ὡς θέμα ἐναίσιμου διατριβῆς δὲν εἶναι τῶν συνηθιζομένων μονογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν εἰς εἰδικώτερα προβλήματα τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ὅταν, ὁμως, πρόκειται διὰ διατριβὴν εἰς τὴν Ἐπιγραφικὴν, κλάδον τῆς Ἀρχαιολογίας, ἀπὸ πολλοῦ χρόνου αὐτοτελῆ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, καὶ δὴ εἰς Γαλλίαν, καὶ δι' ὕλικόν, οἷον θὰ ἐπιχειρήσωμεν ἐν συντομίᾳ νὰ παρουσιάσωμεν κατωτέρω, βεβαίως ἀνέκδοτον, τὸ πρᾶγμα ἀλλάζει. Ἄν δὲ εἰς ταῦτα προστεθῇ καὶ ἡ συνεχῆς ἐπιδίωξις τῆς συγγραφῆς νὰ μὴν περιορίζηται μόνον εἰς τὴν ροδιακὴν ἐπιγραφικὴν πρὸς ἀντλήσιν παραδειγμάτων διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν κειμένων, ἀλλὰ νὰ ἐπεκτείνηται γενικώτερον εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐπιγραφικὴν, διαπιστώνει τις ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι μία ἀξιόλογος συμβολὴ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀρχαιότητος, εἰς τὴν ὁποίαν συμβολὴν προσδίδει ἰδιαίτερον ἀξίαν ἡ καλὴ ἐπεξεργασία τῶν κειμένων.

Τὸ πραγματευόμενον ὕλικόν συνίσταται ἐκ δύο θεματικῶν ἐνοτήτων: 1) Ἱστορικαὶ ἐπιγραφαί, 2) Ἐπιγραφαὶ σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὴν λατρείαν. Ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἐπιγραφῶν ἡ πρώτη ἐπὶ βάσεως, πιθανῶς, ἀνδριάντος τοῦ βασιλέως τῆς Καππαδοκίας, Ἀριαράθου τοῦ βου, ἀνατεθέντος ἐκ μέρους τοῦ Ταρσέως Παραμόνου υἱοῦ τοῦ Καστορίδου, παρέχει τὴν εὐκαιρίαν ἀνασκοπήσεως τῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς Ρόδου καὶ

του βασιλείου τῆς Καππαδοκίας κατά τὴν περίοδον τῶν ἐτῶν 130-112 π.Χ. Ὡς λόγοι στήσεως τῆς εἰκόνας ἀναφέρονται «ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ εὐνοίας καὶ εὐεργεσίας τῆς εἰς αὐτόν». Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ὁ 7ος στίχος ἀπεδόθη ὡς *Φιλαγόρας Μ(εν) ὕλλου Ῥόδιος ἐποίησε*, ἐν δὲ ὑποσημειώσει 13 la pierre porte ΜΝΓΥΛΛΟΥ καὶ ὑποσημ. 14 Le graveur a écrit par egeur ΡΟΔΙΟΛ. Φαίνεται, ὁμως, ὅτι πλὴν τῆς παραποιήσεως τοῦ τελευταίου γράμματος τοῦ ἐθνικοῦ, ὁ χαρακτὴς ἐκακοποίησε καὶ τὴν ἀναγραφὴν τοῦ ὀνόματος πατρὸς τοῦ Φιλαγόρα. Τοῦτο σύγκεται ἐξ ὀκτῶ γραμμάτων, ἅτινα ἀναγινώσκονται ἀκόπως ἐπὶ τοῦ ἐκτύπου, πλὴν τοῦ τρίτου, τὰ ἔχνη τοῦ ὁποίου πείθουν ὅτι τοῦτο ἦτο Ε. Ἡ θέσις ἐν τούτοις τοῦ Ε δὲν ἦτο εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, ἀλλὰ ἦτο εὐθὺς μετὰ τὸ πρῶτον ἀπ' ἀρχῆς γράμμα τοῦ ὀνόματος. Ἐγινε δηλαδὴ ἀλλαγὴ θέσεως τῶν γραμμάτων Ε καὶ Ν, ἀντὶ ΜΕΝ ἐχαράχθη ΜΝΕ.

Εἰς τὴν ἑτέραν τῶν ἱστορικοῦ θέματος ἐπιγραφῶν περιέχεται μέρος τοῦ ὄρκου συναφθείσης συνθήκης μεταξὺ δύο πόλεων τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης, Λύττου καὶ Ὀλοῦντος. Διὰ τῆς συνθήκης σκοπεῖται «φιλία, συμμαχία, ἰσοπολιτεία καὶ ἐπιγαμία» μεταξὺ τῶν πολιτῶν τῶν δύο τούτων πόλεων. Διὰ τὴν τήρησιν ταύτης δεσμεύονται δι' ὄρκου ἐπικαλούμενοι ἐντοπίους καὶ πανελληνίους θεούς. Ἰσχυρότερος τούτου ὄρκου δὲν θὰ εἶναι ἀναγκαῖος. Ἐν τέλει ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν ἐκπροσώπων τῶν δύο πόλεων, «πρε(ι)γευταί». Ἀποσπάσματα τοῦ κειμένου τοῦ ὄρκου τῆς ἰδίας, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ συγγραφεὺς, συνθήκης περιεσώθη ἐπὶ τριῶν θραυσμάτων στήλης, εὐρεθέντων ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν (*JG, II² 1135*). Ἐπὶ τοῦ πρώτου τούτων γίνεται μνεῖα τοῦ ἐπωνύμου ἐν Ἀθήναις ἄρχοντος Σωσικράτους. (111/110 π.Χ., : B.D. Meritt, *The Athenian Year*, σ. 238). Ἡ κατάθεσις ἀντιγράφου τῆς συνθήκης εἰς Ρόδον καὶ Ἀθήνας σημαίνει ὅτι αἱ δύο αὐτὰ πόλεις κληθεῖσαι εἶχον συμβάλλει εἰς τὴν σύναψιν τῆς συνθήκης.

Οὐχὶ ἥσσανος σημασίας διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ θρησκευτικὴν ζωὴν εἰς τὴν νῆσον εἶναι καὶ ἡ τρίτη τῶν ἱστορικῶν ἐπιγραφῶν, οὕσα ἀνάθημα, «χαριστήριον», τοῦ Διοπέιθους υἱοῦ τοῦ Ἀριστανίδα, «θεοῖς τῆς ἐν Σαμοθράκᾳ». Οὗτος εἶχε διατελέσει καὶ «ἐπιμελητὰς τοῦ ἱεροῦ» τῶν θεῶν τούτων, προσέτι δὲ «ἱερεὺς Ἀφροδίτας» καὶ πρύτανης. Εἰς μίαν περίπτωσιν δραστηριοτήτων τοῦ ροδιακοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ εἰς τὰ μέρη τῆς Λιβύης διέσωσε τριήρη. Ἀναφέρεται ἀκόμη ὅτι εἶχε τιμηθῆ δι' ἀπονομῆς χρυσῶν στεφάνων ἐπανειλημμένως ἀπὸ διαφόρους συναρχίας.

Αἱ ἐπιγραφαὶ τοῦ δευτέρου μέρους ἔχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν, ὡς μνημονεύουσαι νῦν τὸ πρῶτον λατρείας γνωστὰς ἐξ ἄλλων περιοχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ὡς Ἀδράστεια, Ζεὺς Κεραῦνιος, Ναύλοχος, Πειθῶ, Σαβάζιος.

Ἡ ἀφορῶσα εἰς τὸν Ναύλοχον ἐπιγραφὴ εἶναι κεχαραγμένη ἐπὶ κοινῷ ἀφιερῶματος μέρους τοῦ πληρώματος πολεμικοῦ πλοίου. Μνημονεύονται ἐν προκειμένῳ ὁ «πρωιρατεῦσας, ὁ κυβερνάτας, παδαλιούχοι, ὁ ναυπαγός, τοὶ ἐργαζόμενοι ἐμ πρῶιραι» (ἔξ τὸν ἀριθμόν), «τοὶ ἐργαζόμενοι ἐμ πρῦμναι» (τέσσαρες τὸν ἀριθμόν). Ἡ λατρεία τῆς θεότητος ταύτης τυγχάνει γνωστῆ μόνον ἀπὸ τὴν Πιρήνην, ἐνθα ὁ ὀμώνυμος ἥρωες ἔθεωρεῖτο πολιοῦχος τοῦ λιμένος τῆς.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν Πειθῶ εἶναι κεχαραγμένη ἐπὶ βάσεως ἀναθήματος, προσφορᾶς εἰς τὸν Ἑρμῆν καὶ ταύτης, ἀναγράφονται δὲ ἐκεῖ κατὰ τάξιν τὰ ὀνόματα τοῦ ἱερατείου, ὡς «ἀρχιεροθύτας, γραμματεὺς, ἱεροποιοί, ὑπογραμματεὺς, κάρυξ» καὶ ὁ «ἐπιμελητὰς τῶν τεμενέων».

Ἡ ἐπιγραφή ἢ σχετικὴ μὲ τὸν Σαβάζιον εἶναι ψήφισμα τοῦ κοινοῦ τῶν Σαβαζιαστῶν πρὸς τιμὴν τοῦ Συρακοσίου Ἀρίστωνος «ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ ἐπιμελείας τῆς περὶ τοὺς τάφους» τοῦ κοινοῦ. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἀνευρέθη εἰς ταφικὸν συγκρότημα. Τὸ κείμενον παρέχει πληροφορίας διὰ τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν τοῦ κοινοῦ τῶν Σαβαζιαστῶν. Ἀναφέρονται μία ἑορτὴ, ὁ «ἀνδρῶν», ἄρχοντες, «ἐπιμήνιοι» καὶ ὁ «ἐπιστάτας». Ὁ Σαβάζιος παρουσιάζεται ἐνταῦθα χωρὶς συγκρητισμόν.

Ὅτως ἔχει ἡ ἀνωτέρω εἰς γενικὰς γραμμὰς παρουσιασθεῖσα μελέτη τῆς συγγραφῆς. Ἀποτελεῖ αὕτη καρπὸν τῆς κτηθείσης ἐμπειρίας ἀπὸ τὰ μέχρι τώρα σχετικὰ ἄρθρα τῆς καὶ τὴν παρὰ τῷ Διδασκάλῳ τῆς Ἐπιγραφικῆς μαθητείαν τῆς. Ὡς εἶναι φυσικὸν προσδοκῶμεν εὐλόγως τὴν παρὰ τῆς συγγραφῆς προσεχῆ δημοσίευσιν τῶν ἄλλων ἀνεκδότων εἰσέτι ροδιακῶν ἐπιγραφῶν.

ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ Θ. ΜΙΤΣΟΣ

Α. Μίχα - Λαμπάκη, Ἡ διατροφή τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων κατὰ τοὺς ἀρχαίους κωμωδιογράφους, Ἀθήνα 1984. Σελ. 329.

Πρόκειται διὰ διδακτορικὴν διατριβήν, ἡ ὁποία ἐνεκρίθη ἀπὸ τὸ Φιλοσοφικὸν Τμῆμα τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Εἶναι εὐκολον, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς ὅτι παρὰ τὸν μακροσκελῆ καὶ σοβαροφανῆ τίτλον τοῦ βιβλίου τὸ διαπραγματευόμενον ὕλικόν δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸν τίτλον. Ἡ συγγραφεὺς δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὴν διατροφήν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀλλ' ἀπλῶς ἀναφέρει διαφόρους τροφάς, αἱ ὁποῖαι συμβαίνει νὰ μνημονεύωνται ἀπὸ ἀρχαίους κωμωδιογράφους. Οἱ τελευταῖοι ὁμῶς, ὅταν ἀναφέρωνται εἰς ὀνομασίας ἐδεσμάτων, δὲν ἀποσκοποῦν νὰ δεῖξουν τί ἔτρωγαν οἱ Ἀρχαῖοι, ἀλλὰ νὰ μεταφέρουν ποικίλα ἄλλα μηνύματα ἢ νὰ φανερώσουν εἰρωνικὴν τινὰ διάθεσιν ἢ νὰ δηλώσουν μεταφορικὴν σημασίαν, μὲ τὴν ὁποίαν ἤτο φορτισμένη ἡ ὀνομασία κάποιας συγκεκριμένης τροφῆς. Τοῦτο δὲν γίνεται ἀντιληπτὸν ἀπὸ τὴν συγγραφέα, μὲ ἀποτέλεσμα ν' ἀποδυναμώνεται ἡ ἐργασία τῆς εἰς βαθμόν, πού νὰ διερωτᾶται κανεὶς ἂν ὑπάρχῃ πράγματι συμβολὴ τῆς ἐργασίας αὐτῆς εἰς τὸ εὐρύτατον θέμα τῶν τροφῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Ὅταν ὁμιλῶμεν διὰ τροφάς, μᾶς ἀπασχολοῦν συγχρόνως πολλὰ ἐρωτήματα, ὅπως π.χ. ποία ἤτο ἡ τιμὴ τῶν συγκεκριμένων τροφῶν, ποῖος ἤτο ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς των, ποῖος ἤτο ὁ τόπος προελεύσεως, διατί ὄρισμένα τροφαὶ ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν τάδε συγγραφέα, ἐνῶ τὰς ἄγνοεῖ ἄλλος, καὶ τὸ σπουδαιότερον: ἔχουν τὴν αὐτὴν σημασίαν ὅταν ἀναφέρονται ἀπὸ κωμωδιογράφους καὶ ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς; Τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ συνδέονται μὲ ἱστορικὰ γεγονότα, κοινωνικο-οικονομικοὺς παράγοντας, θέματα δηλαδὴ πού χρειάζονται μελέτην καὶ ἔρευναν, καὶ ἡ συγγραφεὺς φαίνεται ὅτι τὰ παρῆλθε πρὸς ζημίαν τῆς ἐργασίας τῆς.

Μετὰ τὰς γενικὰς αὐτὰς παρατηρήσεις θὰ ἤθελα νὰ προχωρήσω εἰς μερικὰ συγκεκριμένα σημεῖα πού εἶναι ἐνδεικτικὰ τῶν ἐλλείψεων τῆς ἐργασίας.

Εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς βιβλιογραφίας ἀναφέρει ἡ συγγραφεὺς τὰ πηγὰς, καὶ ἐνῶ θὰ ἀνέμενέ τις νὰ εὕρῃ τοὺς ἀρχαίους κωμωδιογράφους, ὅπως δηλώνεται εἰς τὸν τί-